

A321

Ficedula albicollis

(Temm., 1815)

Muchołówka białoszyja

Rząd: wróblowe, podrząd: śpiewające, rodzina: muchołówki

Status występowania w Polsce

Gatunek lęgowy, zwykle bardzo nieliczny, w południowej i wschodniej części Polski. Lokalnie może występować licznie.

Opis gatunku

Rozmiarami zbliżona do modraszki, lecz o delikatniejszej budowie. Wymiary: długość ciała 13 cm, rozpiętość skrzydeł 23–25 cm, masa ciała 9–16 g. Występuje wyraźny dymorfizm płciowy. W okresie godowym samce mają biały cały spód ciała od gardła do pokryw podogonowych. Wierzch ciała jest czarny, z białą plamą nad dziobem, białą obrozą wokół szyi i dużymi białymi plamami na łatkach 3. rz., dużych pokrywach i u nasady lotek 1. rz. W tylnej części grzbietu znajduje się biała plama. Samice są brązowoszare lub szare albo nawet siwe. Mają ogon i skrzydła w wyraźnie ciemniejszym odcieniu niż głowa i grzbiet ciała. Na skrzydle jest mniej białej barwy niż u samca. Poza okresem lęgowym samce, samice oraz ptaki młodociane są brązowoszare i wyglądają podobnie.

Możliwość pomyłki z innymi gatunkami

W okresie lęgowym samce muchołówki białoszyjej można pomylić z kontrastowo, czarno-biało ubarwionymi samcami muchołówki żałobnej *Ficedula hypoleuca* (A322, nieopisana w tej książce). Cechą diagnostyczną samca muchołówki białoszyjej jest pełna biała obroza na tyle szyi. Samce poza okresem lęgowym, samice oraz ptaki młodociane są w terenie bardzo trudne do odróżnienia od muchołówek żałobnych. Muchołówki białoszyją i żałobną można odróżnić po głosach. Głos ostrzegawczy u obu płci muchołówki białoszyjej jest znacznie wyższy. Jest to długie, żalosne „fiii”. Głos ten jest znacznie intensywniejszy, gdy ptak jest zaniepokojony. Samce wydają ten sam głos na początku zwrotki śpiewu. Muchołówka żałobna wydaje krótkie ostrzegawcze głosy „bit” lub „brzyt”. Inne głosy ostrzegawcze lub wabiące u obu gatunków są mało specyficzne. Rozpoznawanie tych dwóch gatunków po śpiewie może na niektórych terenach sprawiać poważne kłopoty. Np. wszystkie samce muchołówki białoszyjej w Puszczy Białowieskiej śpiewają typowo jak własny gatunek, ale do kilkunastu procent samców muchołówki żałobnej śpiewa śpiewem mieszanym, a nawet zdarzają się takie, które idealnie imitują śpiew muchołówki białoszyjej.

Imitacja jest tak doskonała, że nawet bardzo doświadczeni ornitolodzy niewłaściwie oznaczają ten gatunek (gdy nie widzieli samca) jako muchołówkę białoszyją.

Biologia**Tryb życia**

Gatunek prowadzi dzienny tryb życia i jest samotniczy (nie tworzy stad), lokalnie gniazduje w bardzo wysokich zagęszczeniach.

Lęgi

Muchołówka białoszyja jest gatunkiem o bardzo słabo wyrażonym terytorializmie, dotyczącym tylko bliskiego otoczenia dziupli lęgowej. Dojrzałość płciową osiąga w 2. roku życia. Termin przylotu na lęgowisko przypada na ok. 20 kwietnia, ale pierwsze samce mogą pojawić się już na początku kwietnia. Gniazdo jest umieszczone w dziupli lub skrzynce lęgowej. Jeżeli zbudowane jest w naturalnej dziupli w lesie pierwotnym (Puszcza Białowieska), to znajduje się na wysokości ok. 8 m (0,4–20 m). W zniesieniu jest najczęściej 6 jaj (4–8). Muchołówka białoszyja wyprowadza jeden

lęg w sezonie. Bardzo niewielka część par po stracie powtórza lęgi. Jaja są składane od ostatnich dni kwietnia do końca maja, zwykle w pierwszej dekadzie maja. Okres wysiadywania trwa 12–14 dni. Młode przebywają w gnieździe 15–18 dni, średnio ok. 16 dni. O wodzeniu młodych przez rodziców niewiele wiadomo, gdyż rodziny są bardzo trudne do obserwowania (przebywają wysoko w koronach drzew). Młode stają się niezależne po 6–10 dniach. Zagęszczenie w naturalnych siedliskach grądowych może dochodzić w niektórych latach do ponad 22 par/1ha i wtedy gatunek ten jest najliczniejszym ptakiem lęgowym w tym siedlisku.

Wędrowki

Przylot od początku kwietnia do połowy maja. Odlot lipiec–wrzesień, bardzo słabo poznany. Wędruje nocą – prawdopodobnie pojedynczo. Samce przylatują przypuszczalnie nieco wcześniej niż samice. Jednoroczne samce przylatują nieco później od starszych. W trakcie wędrowki są bardzo rzadko obserwowane poza terenami lęgowymi, zwykle w Polsce północno-zachodniej.

Zimowanie

Zimuje w środkowej Afryce, głównie na południe od równika. Tereny zimowania są słabo rozpoznane, ponieważ muchotówka białoszyja jest tam łatwo mylona z muchotówką półobrożną *Ficedula semitorquata* (A442). Brak precyzyjnych danych, w jakim siedlisku zimuje. W Zambii była stwierdzana na skraju lasów, gdzie polowała zarówno nisko, jak i wysoko nad ziemią; przebywając w głębi lasów, polowała z czubków drzew.

Pokarm

Podstawą pokarmu są stawonogi, przede wszystkim owady, a w mniejszym stopniu pająki. Tuż po przylocie na lęgowiska pokarm jest bardzo zróżnicowany i składa się z uskrzydłych owadów chwytanych w locie bądź zbieranych z kwiatów. Później w sezonie (druga połowa maja i początek czerwca) pokarm zawiera dużo gąsienic zbieranych z liści i pni. W czasie zimnej wiosny, gdy brak latających owadów, muchotówki łowią owady i pająki z powierzchni ściółki, czatując na ofiary na gałązkach ok. 0,5 m nad ziemią. W okresie deszczowej bądź chłodnej pogody często zbierają owady i pająki z pni drzew. Po wylocie piskląt młode i stare ptaki przenoszą się w korony drzew, gdzie chwytają głównie latające owady.

Występowanie

Siedlisko

Gniazduje głównie w bardzo starych liściastych lasach, w których jest dużo dziuplastych drzew. Są to przede wszystkim cieniste lasy grądowe, w mniejszym stopniu stare lęgi i olsy oraz buczyny. Niewątpliwie najważniejszym elementem dogodnego siedliska jest duża liczba naturalnych dziupli, w zagęszczeniu co najmniej kilku na 1ha.

W grądach w Puszczy Białowieskiej najczęściej wykorzystuje dziuple w grabach; w gatunku tym stwierdzono ponad 80% gniazd. W lęgach Puszczy Białowieskiej do gniazdowania zwykle wykorzystywane są olsze czarne.

Siedliska z załącznika I Dyrektywy Siedliskowej, które mogą być istotne dla gatunku

- 9110 Kwaśne buczyny (*Luzulo-Fagenion*)
- 9130 Żyzne buczyny (*Dentario glandulose-Fagenion*, *Galio odorati-Fagenion*)
- 9170 Grąd środkowoeuropejski i subkontynentalny (*Galio-Carpinetum*, *Tilio-Carpinetum*)
- 91E0 Łęgi wierzbowe, topolowe, olszowe i jesionowe (*Salicetum albo-fragilis*, *Populetum albae*, *Alnenion glutinoso-incanae*), olsy źródłiskowe
- 91F0 Łęgowe lasy dębowo-wiązowo-jesionowe (*Ficario-Ulmetum*)

Rozmieszczenie geograficzne

Zwarty zasięg lęgowy znajduje się we wschodniej i południowo-wschodniej Europie. Dalej na zachód stanowiska lęgowe są rozproszone i występują we Francji, Niemczech, Włoszech oraz na dwóch wyspach szwedzkich na Bałtyku – Olandii i Gotlandii. Zimą występuje w południowo-środkowej i tropikalnej Afryce, głównie na południe od równika (Zair, Uganda, Zambia). Nie wyróżnia się podgatunków.

Rozmieszczenie w Polsce

Muchotówka białoszyja najliczniej występuje w lasach wschodniej Polski (Puszcza Borecka, Puszcza Piska, Las Warmiński pod Olsztynem, Puszcza Białowieska, Lasy Strzeleckie, Pogórze Przemyskie, Bieszczady), na południu kraju (Puszcza Niepołomska) i w południowo-zachodniej Polsce (dolina Odry w woj. dolnośląskim). Poza tym rozproszone stanowiska gniazdowe znajdują się głównie w południowej połowie kraju.

Status ochronny

- Ochrona gatunkowa w Polsce: gatunek objęty ochroną ścisłą (Dz U z 2004 r. Nr 220, poz. 2237)
- Status zagrożenia w Europie: S gatunek niezagrożony, którego status ochronny jest prawdopodobnie odpowiedni
- BirdLife International: SPEC 4
- Dyrektywa Ptasia: Art. 4.1, załącznik I
- Konwencja Berneńska: załącznik II
- Konwencja Bońska: załącznik II

Występowanie gatunku na obszarach chronionych

Największa polska populacja lęgowa, która liczy kilka tysięcy par, występuje w Białowieskim PN. Jest ona jednakże dobrze chroniona tylko na Obszarze Ochrony Ścisłej Bia-

łowieckiego PN (dawna nazwa Rezerwat Ścisty). W pozostałej części puszczy w ciągu ostatnich 20–30 lat gatunek utracił setki, a może nawet tysiące hektarów najlepszych do gniazdowania drzewostanów liściastych. Innym miejscem liczego występowania jest Puszcza Niepołomska gdzie znajduje się szereg leśnych (choć niewielkich) rezerwatów, np. rezerwat Lipówka (25 ha).

Rozwój i stan populacji

Wielkość populacji europejskiej muchołówki białoszyjej szacuje się na 350 000–820 000 p. Największe populacje zasiedlają obszar Rumunii (100 000–300 000 p.), Słowacji i Węgier (po 70 000–150 000 p.). Ponadto liczne populacje zamieszkują też obszary Czech (25 000–50 000 p.), Mołdawii (20 000–30 000 p.), Rosji (7620–50 000 p.) i Ukrainy (20 000–25 000).

Określenie aktualnego stanu liczebności gatunku dla Polski jest trudne z powodu znacznych, zachodzących z roku na rok fluktuacji liczebności, powodowanych przez drażniące gniazdowe, w tym głównie przez mysz leśną. Poza tym brakuje wiarygodnych ocen dla większych terenów. Np. dla Puszczy Białowieckiej dla lat 80. istniał szacunek 5000–5500 p. Inny szacunek dla tego terenu, dla lat 90., podaje liczbę 8000–9000 p., kwestionowaną przez niektórych autorów. Zatem szacunek wielkości krajowej populacji, figurujący w piśmiennictwie europejskim (3000–6000 p.) wydaje się bardzo niepewny.

Niewątpliwie następuje regres liczebności gatunku na terenie najliczniejszego miejsca lęgowego tj. w Puszczy Białowieckiej, a także na innych obszarach. Np. na Śląsku, na części licznych stanowisk, zaobserwowano znaczny spadek liczebności w wyniku wycinania starych drzewostanów. Z drugiej strony, na przestrzeni ostatnich dziesięcioleci nastąpiła ekspansja terytorialna gatunku, jednak nie oznacza to wzrostu liczebności polskiej populacji. Przyczyną tego stanu może być zanik odpowiednich lęgów (np. na skutek wycinania starych drzewostanów) i przesiedlanie się ptaków w inne miejsca. W bazie Natura 2000 zanotowane są skupienia lęgowej muchołówki białoszyjej na następujących obszarach: Puszcza Borecka (50–100 p. w połowie lat 90.), Puszcza Białowiecka (patrz wyżej), Lasy Strzeleckie (powyżej 500 p. w 2000), Pogórze Przemyskie (20–30 p. w latach 1991–1998), Bieszczady (400–600 p. w latach 1995–1998), Puszcza Niepołomska (500–1 000 p. w latach 1970–1980), Dolina Górnej Wisły (10–30 p. w latach 1995–1996), Łęgi Odrzańskie (160–240 p. w latach 1992–1996) i Grądy Odrzańskie (70–100 p. w latach 1990–1993).

Zagrożenia

Gatunkowi zagraża w Polsce:

- utrata siedlisk w wyniku nadmiernej eksploatacji starszych drzewostanów liściastych i ograniczania powierzchni starodrzewu;

- utrata siedlisk wynikająca z eliminacji z lasu martwego drewna i obumierających drzew.

Propozycje odnośnie do zarządzania

Należy:

- podjąć ochronę zachowawczą jak największej powierzchni starych drzewostanów liściastych oraz zmierzać do utrzymania odpowiedniej ilości starych drzew w lasach gospodarczych;
- podjąć działania zmierzające do zatrzymania w drzewostanach liściastych odpowiedniej ilości martwego i obumierającego drewna. Drzewostany zasobne w martwe i obumierające drewno, chronione zachowawczo aż do stadium terminalnego, powinny stanowić co najmniej 5% powierzchni leśnej;
- przyjąć w gospodarce leśnej zasadę pozostawiania w trakcie trzebieży późnych wszelkich drzew dziuplastych, a także pozostawiania kęp drzew o miękkim drewnie (brzoza, osika).

Propozycje badań

Należy zbadać:

- liczebność krajowej populacji lęgowej;
- wybiórczość siedliskową;
- sukces lęgowy;
- przeżywalność;
- rozmieszczenie zimowisk i tras przelotu krajowej populacji lęgowej;
- wpływ gospodarki leśnej na stan populacji gatunku.

Monitoring

- ocena liczebności populacji lęgowej (na podstawie liczby śpiewających samców) na powierzchniach próbnich wyznaczonych na obszarach, gdzie gatunek ten regularnie gniazduje, z zastosowaniem standardu metody kartograficznej, w odstępach 3-letnich.

Bibliografia

- BAZA DANYCH OSO – NATURA 2000. Zakład Ornitologii PAN.
BAZA DANYCH POLSKIEGO ATLASU ORNITOLOGICZNEGO. Zakład Ornitologii PAN.
BIRDLIFE INTERNATIONAL / EUROPEAN BIRD CENSUS COUNCIL. 2000. European bird populations: estimates and trends. Cambridge, 160 s.
CRAMP S., PERRINS C. M., BROOKS D. J. (red.) 1993. Handbook of the Birds of Europe, the Middle East and North Africa. The Birds of the Western Palearctic. Vol. 7. Flycatchers to Shrikes. Oxford, New York, 577 s.
CZESZCZEWIK D. – dane niepublikowane.
GŁOWACIŃSKI Z. 1974. Ekspansja muchołówki białoszyjej *Ficedula albicollis* (Temm.) w Europie Środkowej. *Przegl. Zool.*, 18: 471–484.

- GŁOWACIŃSKI Z. 1975. Ptaki Puszczy Niepołomickiej (studium faunistyczno-ekologiczne). *Acta zool. cracov.*, 20: 1–87.
- MIELCZAREK P., CICHOCKI W. 1999. Polskie nazewnictwo ptaków świata. *Not. Orn.*, 40, numer specjalny: 1–264.
- MITRUS C., WALANKIEWICZ W., CZESZCZEVIK D., JABŁOŃSKI P. M. 1996. Age and arrival date of Collared Flycatcher *Ficedula albicollis* males do not influence of natural cavities used. *Acta orn.*, 31: 101–106.
- MITRUS C. – dane niepublikowane.
- TOMIAŁOJĆ L., 1990. Ptaki Polski; rozmieszczenie i liczebność. Warszawa, 462 s.
- TOMIAŁOJĆ L., STAWARCZYK T. 2003. Awifauna Polski. Rozmieszczenie, liczebność i zmiany. Wrocław, 870 s.
- WALANKIEWICZ W. 1991. Do Secondary Cavity-Nesting Birds Suffer More From Competition For Cavities or From Predation in a Primeval Deciduous Forest? *Natural Areas Journal*, 11: 203–211.
- WALANKIEWICZ W. 2002. Breeding losses in the Collared Flycatcher *Ficedula albicollis* caused by nest predators in the Białowieża National Park (Poland). *Acta orn.*, 37: 21–26.
- WALANKIEWICZ W. 2002. Nest predation as a limiting factor to the breeding population size of the Collared Flycatcher *Ficedula albicollis* in the Białowieża National Park (NE Poland). *Acta orn.*, 37: 91–106.
- WALANKIEWICZ W., CZESZCZEVIK D., MITRUS C., SZYMURA A. 1997. How the territory mapping technique reflects yearly fluctuations in the Collared flycatcher *Ficedula albicollis* numbers? *Acta orn.*, 32: 201–207.
- WALANKIEWICZ W., MITRUS C. 1997. How nest-box data have led to erroneous generalizations: the case of the competition between Great Tit *Parus major* and *Ficedula flycatchers*. *Acta orn.*, 32: 209–212.
- WALANKIEWICZ W., MITRUS C., CZESZCZEVIK D., JABŁOŃSKI P. M. 1997. Is Pied Flycatcher *Ficedula hypoleuca* overcompeted by the Collared Flycatcher *Ficedula albicollis* in the natural forest of Białowieża? *Acta orn.*, 32: 213–217.
- WALANKIEWICZ W. – dane niepublikowane.
- WESOŁOWSKI T., CZESZCZEVIK D., ROWIŃSKI P., WALANKIEWICZ W. 2002. Nest soaking in natural holes – a serious cause of breeding failure? *Ornis Fenn.*, 79: 132–138.

Wiesław Walankiewicz